

Archeologienota: Het archeologisch vooronderzoek aan de Italiëlei-Korte Winkelstraat te Antwerpen

Vanessa Vander Ginst

Tienen, 2017
Studiebureau Archeologie bvba

Archeologienota: Het archeologisch vooronderzoek aan de Italiëlei-Korte Winkelstraat te Antwerpen

Vanessa Vander Ginst

**Tienen 2017
Studiebureau Archeologie bvba**

Colofon

Archeologienota: Het archeologisch vooronderzoek aan de Italiëlei- Korte Winkelstraat te Antwerpen

Initiatiefnemer:	Den Hill Diar bvba
Projectleiding:	Vanessa Vander Ginst
Erkend archeoloog:	Vanessa Vander Ginst
Auteurs:	Vanessa Vander Ginst
Foto's en tekeningen:	Studiebureau Archeologie bvba (tenzij anders vermeld)

Op alle teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van Studiebureau Archeologie bvba mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd, bewerkt en/of openbaar gemaakt, hetzij door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

Studiebureau Archeologie bvba
Bietenweg 20
3300 Tienen
www.studiebureau-archeologie.be
info@studiebureau-archeologie.be
tel: 0474/58.77.85
fax: 016/77.05.41

©2017, Studiebureau Archeologie bvba

Inhoudstafel

Inhoudstafel	p. 1
Hoofdstuk 1 Bureauonderzoek	p. 3
1.1 Beschrijvend gedeelte	p. 3
1.1.1 Administratieve gegevens	p. 3
1.1.2 Archeologische voorkennis	p. 4
1.1.3 Onderzoeksopdracht	p. 5
1.1.4 Werkwijze	p. 8
1.2 Assessmentrapport	p. 10
1.2.1 Landschappelijke ligging van het projectgebied	p. 8
1.2.2 Historische beschrijving van het projectgebied	p. 10
1.2.3 Archeologisch kader van het projectgebied	p. 20
1.2.4 Datering en interpretatie van het onderzochte gebied	p. 23
1.2.5 Synthese	p. 23
Hoofdstuk 2 Programma van maatregelen	p. 24
2.1 Administratieve gegevens	p. 24
2.2 Gemotiveerd advies	p. 24
2.3 Programma van maatregelen	p. 25
2.3.1 Vraagstellingen en onderzoeksdoelen	p. 25
2.3.2 Onderzoeksmethodes	p. 27
2.3.3 Onderzoekstechnieken	p. 28
2.3.4 Contextgebonden bepalingen	p.29
2.3.5 Kostenraming van de opgraving	p.30
2.3.6 Noodzakelijke competenties van het opgravingsteam	p.31
2.3.7 Risicofactoren bij het uitvoeren van het onderzoek	p.31
2.3.8 Conservatie en langdurige bewaring van het archeologisch ensemble	p.31
2.3.9 Bewaren of deponeren van het archeologisch ensemble	p.32
2.3.10 Voorziene afwijkingen ten aanzien van de Code van Goede Praktijk	p.32
Bibliografie	p. 33

Hoofdstuk 2 Programma van maatregelen

2.1 Administratieve gegevens

Initiatiefnemer: **Den Hill Diar bvba**

Locatie: Antwerpen, Italiëlei-Korte Winkelstraat (fig. 2.1)

Bounding box: punt 1: x= 153287, y= 212318

punt 2: x= 153313, y= 212338

Antwerpen, Afd. 2, Sectie B, percelen 1456D2, 1456E2, 1456F2, 1456G2, 1456M

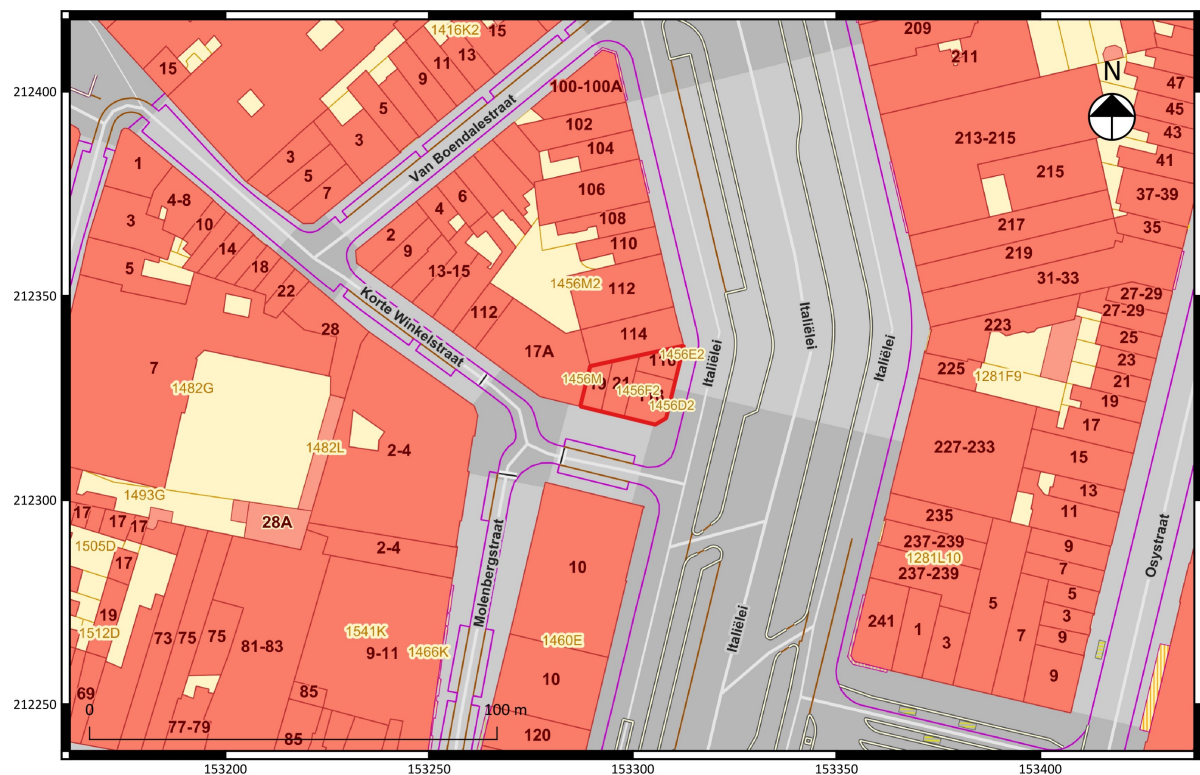

Fig. 2.1: Uittreksel van het kadasterplan met situering van het projectgebied (©CADGIS).

2.2 Gemotiveerd advies

De initiatiefnemer plant een nieuwbouw (*Hill Diar*) met 25 appartementen met een handelsingelkvloers en met een ondergrondse parking over twee verdiepingen. Hiertoe dienen eerst de bestaande gebouwen gesloopt te worden.

De afgewerkte pas van de tweede parkeerverdieping ligt op -5,76 m t.o.v. dat van de gelijkvloers (pas +0,00). De aanzet van zowel de autoliftput als de liftput komt nog onder de tweede verdieping van de parking te liggen. In de zuidoosthoek en eveneens onder de parking, worden een septische put (min 30.150 liter), een regenput en een bufferput (beide 10.000 liter) voorzien. Het afgewerkt niveau van deze voorzieningen ligt op -7,36 m onder maaiveld, enkel de septische put komt nog lager te liggen (-8,46 m).

Het projectgebied ligt in een archeologisch potentieel zeer waardevolle zone, namelijk binnen de historische stadskern van Antwerpen, zoals deze afgebakend is door Onroerend Erfgoed op basis van historische kaarten. Volgens de geraadpleegde historische kaarten ligt het bouwblok aan de zijde van de Italiëlei op de resten van de 16de-eeuwse stadsomwalling met aan de binnenzijde hiervan de laatmiddeleeuwse omwalling.

Het projectgebied ligt net ten noorden van de Kipdorppoort. Van dit gedeelte tussen Kipdorppoort en Rode Poort werd nog niet zoveel geregistreerd. Daarom is het belangrijk om de graafwerken te begeleiden en zo de opbouw van de muren (in plattegrond en in snede) in kaart te brengen. De kenniswinst i.v.m. onderzoek naar de Spaanse omwalling zit in inzicht in de kwaliteit, het materiaalgebruik en de aanpak van de verschillende bouwonderdelen (courtines, bastions, poorten, bruggen, ...) uitgevoerd in verschillende bouwfases onder verschillende aannemers. De onderzochte stadsomwalling ter hoogte van de Kipdorppoort net ten zuiden van het projectgebied was tot op een diepte van -8m onder het maaiveld bewaard.

Verder is er ook een grote kans op het aantreffen van de laatmiddeleeuwse omwalling (vierde stadsuitbreiding 1314-1410) die ligt tussen Kipdorppoort en het metselwerk van de gebastioneerde omwalling. De bodemopbouw en diepte van de laatmiddeleeuwse wal is vooralsnog onbekend. De diepte wordt geschat op 3 a 4 m.

Er kan dus op de vraagstelling geantwoord worden:

- *Kan de hoogstwaarschijnlijke afwezigheid van een archeologische site afdoende gestaafd worden?*
Neen, deze kan niet gestaafd worden.
- *Zijn er archeologisch relevante sites aanwezig?*
Volgens de geraadpleegde historische kaarten ligt het bouwblok aan de zijde van de Italiëlei op de resten van de 16de-eeuwse stadsomwalling met aan de binnenzijde hiervan de laatmiddeleeuwse omwalling.
- *Wat is het wetenschappelijk potentieel van de aanwezige sites?*
De kenniswinst ligt in het uitzicht, de aard en opbouw van de 16de-eeuwse stadsomwalling op deze plaats en in het feit of en hoe de laatmiddeleeuwse omwalling op deze plaats bewaard is.
- *Moeten er bijkomende maatregelen genomen omwille van eventuele aanwezige sites?*
Ja, de geplande werken betekenen de vernieling van het bodemarchief tot op een diepte van (plaatselijk) -8,46 m onder maaiveld.
- *Maak een plan van aanpak op voor een eventueel vervolgonderzoek.*
Zie 2.3
- *Kunnen maatregelen voorgesteld worden voor een eventueel behoud in situ van een aanwezige archeologische site? Hoe kunnen deze maatregelen afgedwongen en gecontroleerd worden?*
Neen, dit zou het niet-realiseren zijn van de nieuwbouw.

2.3 Programma van maatregelen

2.3.1 Vraagstelling en onderzoeksdoelen

De doelstelling van dit uitgesteld onderzoek betreft het formuleren van uitspraken omtrent de aanwezigheid of afwezigheid van één of meerdere archeologische vindplaatsen en het potentieel op archeologische kennisvermeerdering.

Volgende specifieke onderzoeksvragen worden behandeld:

- Zijn er resten van de 16de-eeuwse omwalling aanwezig? Wat is de aard hiervan? Wat is de bewaringstoestand, opbouw, materiaalgebruik en kwaliteit van de muur? Tot op welke diepte is deze bewaard?
- In hoeverre zijn de structuren en sporen verstoord door de kelders onder de huidige bebouwing?
- Zijn er resten van de laatmiddeleeuwse omwalling aanwezig? Wat is de aard hiervan? Wat is de bewaarde opbouw en diepte van deze gracht/wal? Zijn er resten van de laatmiddeleeuwse stadsmuur en eventueel een toren bewaard?

Voor het volledige bouwterrein is een archeologische werfbegeleiding aangewezen. Plaatselijk zal weliswaar een (relatief klein) gedeelte van het terrein verstoord zijn door de kelders, maar de juiste locatie en afmetingen van deze kelders zijn slechts bij benadering gekend. Gezien de diepte van de toekomstige versterking (-7,36 onder maaiveld tot plaatselijk -8,46) van het terrein en de verwachte diepte van de 16de-eeuwse stadsomwalling (tot -8 m onder maaiveld) wordt het volledige terrein (320 m²) geselecteerd voor verder onderzoek (fig. 2.2). De onderzoeksdoelen zijn succesvol bereikt wanneer de vooropgestelde onderzoeksvragen en de bijkomende onderzoeksvragen van het assessment beantwoord zijn.

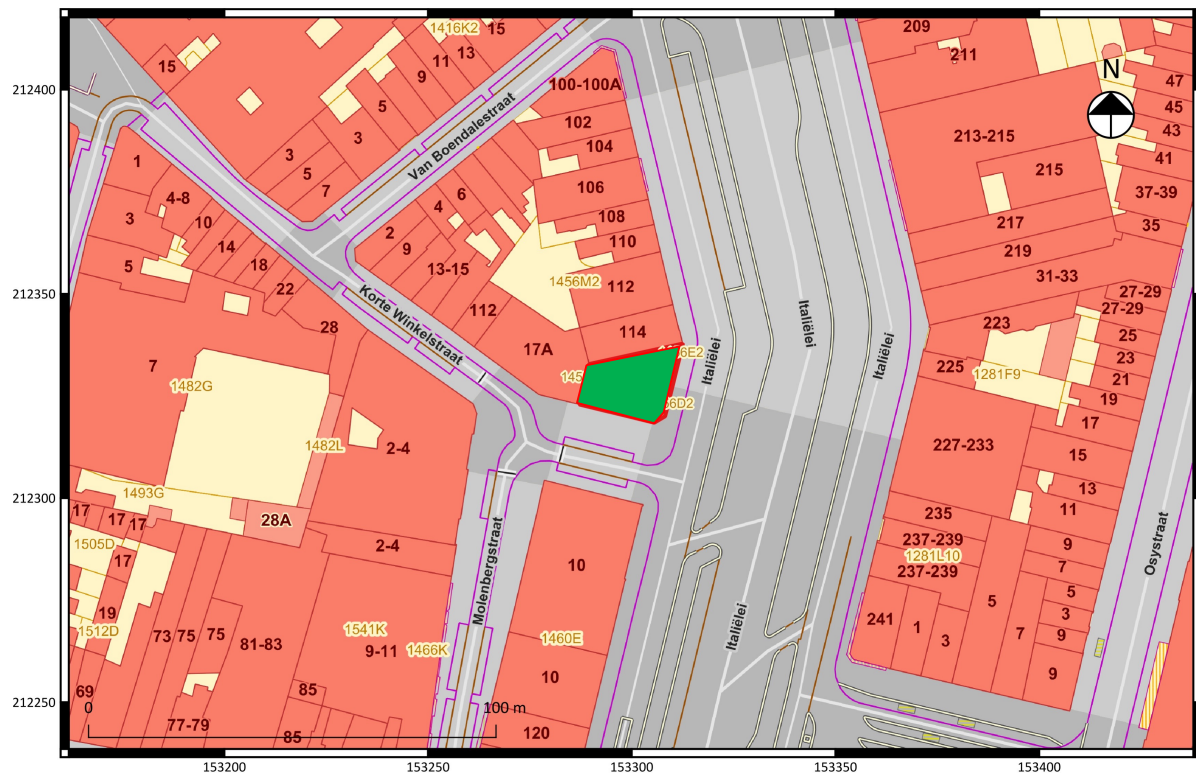

Fig. 2.2: Kadasterplan met inkleuring van de delen van het projectgebied die in aanmerking komen voor uitgesteld vooronderzoek (groen)(©CADGIS).

2.3.2 Onderzoeksmethode

De keuzes van de methodes voor verder vooronderzoek en het wel/of niet uitvoeren van deze onderzoeken, worden gebaseerd op de volgende vier criteria:

- 1° is het MOGELIJK deze methode toe te passen op dit terrein (ook kosten-batenanalyse)?
- 2° is het NUTTIG deze methode toe te passen op dit terrein?
- 3° is het overdreven SCHADELIJK voor het bodemarchief om de methode toe te passen op het terrein?
- 4° is het NOODZAKELIJK om deze methode toe te passen op dit terrein (ook kosten-batenanalyse)?

In eerste instantie wordt de opportuniteit van de diverse methoden voor vooronderzoek zonder ingreep in de bodem afgewogen.

Methode	Opportuin	Motivering
Landschappelijke profielputten	Nee	Er wordt binnen het projectgebied geen specifieke bodemkundige situatie verwacht die het graven van landschappelijke profielputten noodzakelijk maakt. Het uitgevoerde bureauonderzoek heeft geen verwachting gecreëerd voor het aantreffen van een prehistorische artefactensite.
Geofysisch onderzoek	Nee	Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Ook dient er op gewezen te worden dat vooral grote en specifieke sporen opgemerkt worden tijdens dit soort onderzoek. Kleinere sporen die mogelijk deel uit maken van een plattegrond worden al sneller niet opgemerkt. Ook dient na de uitvoering van geofysisch onderzoek steeds verder onderzoek met ingreep in de bodem plaats te vinden om de aard van de aangetroffen anomalieën te verifiëren.
Veldkartering	Nee	Het terrein is bebouwd

Vervolgens wordt de opportuniteit van de diverse methoden voor vooronderzoek met ingreep in de bodem afgewogen.

Methode	Opportuin	Motivering
Verkennd	Nee	Tijdens het uitgevoerde bureauonderzoek werden

archeologisch booronderzoek		geen elementen aangetroffen die wijzen op de mogelijke aanwezigheid van een steentijd artefactensite.
Waarderend archeologisch booronderzoek	Nee	Tijdens het uitgevoerde bureauonderzoek werden geen elementen aangetroffen die wijzen op de mogelijke aanwezigheid van een steentijd artefactensite.
Proefputten in functie van steentijd artefactensites	Nee	Tijdens het uitgevoerde bureauonderzoek werden geen elementen aangetroffen die wijzen op de mogelijke aanwezigheid van een steentijd artefactensite.
Proefsleuven en/of proefputten	Neen	Het is niet nuttig deze methode toe te passen op het terrein. Bij onderzoek naar stadsomwalling en gracht zijn grote oppervlaktes nodig om de resten te kunnen interpreteren. Wallen en grachten kunnen niet in putten gecapteerd worden. De resten zijn potentieel te diep bewaard om op een veilige manier sleuven te trekken.

Na afweging van de opportuniteit van elke individuele onderzoeksmethode wordt besloten dat geen van bovenstaande onderzoeksmethodes geschikt zijn. Gelet op de verwachte diepte (tot 8 m onder maaiveld) en de aard van de verwachte structuren en sporen, een wallichaam en een gracht, is de aanleg van putten en sleuven niet geëigend om deze te capteren. Er zijn grotere vlakken nodig om deze structuren en sporen te kunnen herkennen en diepe snedes om de diepte en opbouw ervan te evalueren. Omwille van veiligheids- en logistieke redenen is een proefsleuvenonderzoek in het projectgebied trouwens onmogelijk.

Daarom wordt een archeologische werfbegeleiding geadviseerd, zoals voorzien in de Code Goede Praktijk (CGP Hoofdstuk 19). Er wordt gekozen voor een werfbegeleiding en niet voor een archeologische opgraving aangezien deze niet mogelijk is door de technische uitvoeringswijze van de bodemingreep. Er dient namelijk op een relatief kleine oppervlakte een diepe put van zeker -5,76 m onder het maaiveld aangelegd te worden met plaatselijk verdiepingen tot -7,36 m en -8,46 m.

De werfbegeleiding is onderworpen aan dezelfde decretale bepalingen als de archeologische opgraving (CGP deel 3). Meer specifiek voor deze context waar mogelijk oversnijdingen van de grachten voorkomen, is hoofdstuk 17 van toepassing).

2.3.3 Onderzoekstechnieken

Voor het volledige bouwterrein is een werfbegeleiding aangewezen.

Plaatselijk zal weliswaar een (relatief klein) gedeelte van het terrein verstoord zijn door de kelders, maar de juiste locatie ervan is slechts bij benadering gekend. Bovendien gaan zowel de geplande werken als de verwachte sporen en structuren dieper dan de kelderaanwet.

Bij de sloop van de huidige gebouwen mogen deze kelders niet mee uitgegraven worden. Ze dienen te worden opgevuld en onder archeologische begeleiding laagsgewijs mee te worden verdiept. Het

vooraf weggraven van deze kelders zal immersodeloze schade aan het omliggende vlak berokkenen.

Bij de uitvoer van de werken is nauwe samenwerking en overleg met de aannemer noodzakelijk. De putwanden dienen gestabiliseerd te worden op een wijze dat er zo min mogelijk schade aan het onderliggende bodemarchief berokkend wordt. Gezien de hoogteligging van het projectgebied en de verwachte diepte van de 16de-eeuwse omwalling (tot -8 m onder maaiveld) dient vooraf bemaald te worden. Er dient in nauw overleg gepoogd te worden om de werkzaamheden en doelstellingen van zowel aannemer als archeologen zoveel mogelijk op elkaar af te stemmen. Bovendien moet ook de veiligheid van de uitvoerende partijen steeds primeren.

Het opgraven en de registratie van de verwachte sporen en structuren dient zowel in vlak als in snede te gebeuren. Hierbij worden verschillende uit te graven niveaus in vlak geregistreerd. Deze vlakken worden indien technisch haalbaar bij voorkeur bijna vlakdekkend over de volledige werkput aangelegd. Indien dit niet realiseerbaar is moet er toch naar gestreefd worden om zo groot mogelijke vlakken aan te leggen om die manier een overzicht te krijgen van alle sporen en structuren.

De werkput moet laagsgewijs verdiept worden en geregistreerd tot op volledige diepte van de verwachte structuren of tot op de natuurlijke bodem. De dikte van deze pakketten dient ter plekke geëvalueerd te worden volgens het inzicht van de veldwerkleider, ook afhankelijk van de omvang van de mogelijke verstoring door de bestaande kelders en in overleg met aannemer.

Naast vlakregistratie dient ook over het volledige terrein een profiel aangelegd en geregistreerd te worden dwars op de Italiëlei, zodat de laatmiddeleeuwse wal/ gracht en de wal van de Spaanse omwalling kan worden geregistreerd. Hiertoe kan een groundbank tegen de noord of zuidkant van de werkput laten staan worden. Indien de onderzijde van de sporen zich te diep bevindt kan er stelselmatig verlaagd worden, zodat het profiel op een veilige wijze kan geregistreerd worden.

Een andere werkwijze zou kunnen zijn om de werkput in een noordelijke en een westelijke helft te verdelen en deze helften alternerend een stuk (ca. 2 m) te verlagen. De putwandprofielen kunnen op deze manier ook worden geregistreerd en samengesteld tot één omvattend profiel van de laatmiddeleeuwse gracht/wal en de 16de-eeuwse wal.

De wijze van uitvoer dient dus zeker vooraf duidelijk overlegd te worden zodat er zowel voor de archeologische registratie als voor de aannemer een zo optimaal mogelijke methode gehanteerd wordt.

2.3.4 Contextgebonden bepalingen

Er wordt verwacht de laatmiddeleeuwse gracht aan te treffen. Bijzondere aandacht gaat hierbij naar monsternamen voor natuurwetenschappelijk onderzoek (pollen, macroresten). Afhankelijk van de bewaarde diepte wordt deze gracht verder manueel uitgegraven of wordt de vulling onder toezicht van de veldwerkleider machinaal verwijderd met het oog op het verzamelen van vondstmateriaal. Na het verwijderen van de vulling dient speciale aandacht te worden besteed aan het herkennen en registreren van houten en andere structurele elementen die mogelijk deel uitmaken van zowel de bouw als de werking van de gracht.

De verwachte stenen muur van de 16de-eeuwse omwalling, en mogelijk deze van de laatmiddeleeuwse omwalling, dient tevens voldoende bemonsterd te worden op gebruikte steensoort (en) en mortel.

2.3.5 Kostenraming van de opgraving

Aangezien de geschatte duur van de begeleiding sterk afhankelijk is van de werkzaamheden en uitvoerwijze van de aannemer, is het moeilijk hiervoor een aangepaste kostenraming op te stellen. Er zal daarom gewerkt worden in regie met een dagprijs voor een veldwerkleider en een assistent-archeoloog. De effectieve dagen dat deze mensen aanwezig zijn op het terrein is dus sterk onderhevig aan de uitvoer van de werken en de grondafvoer door de aannemer.

De optelling van alle kosten geeft een totale geschatte kostprijs van €29.000.

Type	Aantal		Type	Aantal
Veldwerk				
Leidinggevend archeoloog	10 wd VH			
Archeoloog - assistent	10 wd VH			
Consult specialisten	2 wd VH			
Topografie	2 wd VH			
			14C - datering houtschool	3 VH
			Dendrochronologie	2 VH
Assessment	1		Archeobotanie	2 VH
Verwerking	1		Analyse pollen	5 VH
Rapportage	1		Archeozoölogie	2 VH
			Natuursteenanalyse	5 VH
Natuurwetenschappelijke onderzoeken				
Waardering houtschoolstalen	5 VH		Conservatie aardewerk	2 VH
Waardering hout	5 VH		Conservatie metaal	5 VH
Waardering macroresten	5 VH		Conservatie hout	2 VH
Waardering pollen	10 VH		Conservatie leder	2 VH
Waardering botmateriaal	2 VH		Conservatie glas	2 VH
			TOTAALPRIJS	29.000

Type	Subtotaal	Totaal
Veldwerk	€ 8.500	

Assessment	€ 1.500	
Verwerking	€ 2.000	
Rapportage	€ 3.500	
Natuurwetenschappen	€ 11.000	
Conservatie	€ 2.500	
Totaal		€ 29.000

2.3.6 Noodzakelijke competenties van het opgravingsteam

De aangetroffen site dient te worden opgegraven door een team bestaande uit ervaren veldarcheologen. De leidinggevend archeoloog dient over minstens 240 werkdagen opgravingservaring te beschikken in stadscontexten. Hij/zij heeft aantoonbare ervaring op sites uit de middeleeuwen. Hetzelfde geldt voor de archeoloog-assistent, hij/zij dient minstens 120 werkdagen opgravingservaring te hebben.

Indien tijdens het veldwerk duidelijk wordt dat binnen het opgravingsteam niet de nodige specialisatie aanwezig is, wordt de hulp van externe specialisten ingeroepen (cfr. consult specialisten in kostenraming).

2.3.7 Risicofactoren bij het uitvoeren van het onderzoek

Alle archeologisch veldonderzoek moet worden uitgevoerd in goede omstandigheden. Dit betekent o.m. dat:

- Alle medewerkers in het veld de vereiste PBM's dragen.
- De werf is ingericht conform de vigerende arbeidswetgeving, wat onder ander inhoud dat er - voorzien is in voldoende signalisatie en eventuele omheiningen, conform de vigerende wetgeving.
- De uitvoerder van de graafwerken een duidelijk zicht heeft op eventueel aanwezige - leidingen.

2.3.8 Conservatie en langdurige bewaring van het archeologisch ensemble

Archeologische conservatie kent verschillende vormen die in alle fases van het archeologisch onderzoek dienen aanwezig te zijn om het onderzoeks-potentieel van de opgegraven objecten ten volle te benutten (CGP 24.1). Zo wordt ervoor gezorgd dat alle nodige voorzorgen genomen zijn om de bewaring van een archeologisch artefact te verzekeren van bij het opgraven tot een eventuele verdere conservatiebehandeling. De artefacten worden bewaard in een gecontroleerde en aangepaste omgeving om eventuele degradatieprocessen te vertragen of stoppen. Indien nodig wordt een conservatie in functie van het onderzoek (alle ingrepen die nodig zijn om zoveel mogelijk informatie uit een archeologisch artefact te halen) of een stabiliserende conservatie (de behandeling die nodig is om een artefact stabiel te kunnen bewaren en hanteren) uitgevoerd.

Op basis van het assessment – en in samenspraak met een conservator - wordt een beslissing genomen met betrekking tot welke ingrepen noodzakelijk en nuttig zijn. De conservator coördineert alle aspecten inzake conservatie tijdens het onderzoek. Hij bepaalt welke aspecten van de conservatie kunnen uitgevoerd worden door hem zelf en welke door andere medewerkers, en hoe dit dient te gebeuren.

Ook dient rekening worden gehouden met het vondstassemblage. Indien een groot assemblage van dezelfde artefacten wordt gevonden is het niet in alle gevallen noodzakelijk om alle artefacten te

gaan conserveren. In dit geval zal dan een representatief aandeel verder onderzocht en geconserveerd worden.

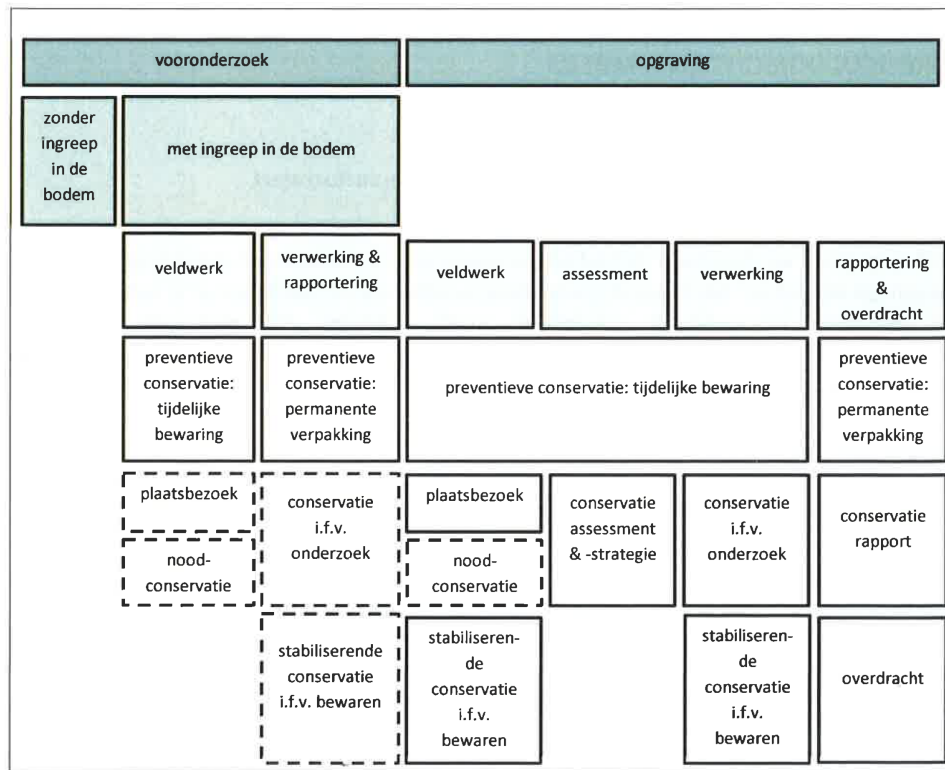

Fig. 2.3: Plaats van conservatie in het archeologisch onderzoek²⁰.

2.3.9 Bewaren of deponeren van het archeologisch ensemble

Het archeologisch ensemble zal in overleg bij voorkeur overgedragen worden aan het archeologisch depot van de Stad Antwerpen (Havanastraat 5 (blok E) 2030 Luchtbal-Antwerpen)

2.3.10 Voorziene afwijkingen ten aanzien van de Code van Goede Praktijk

Er zijn geen afwijkingen ten aanzien van de Code van Goede Praktijk voorzien.

²⁰ Code van Goede Praktijk: 197.